

Vägivaldne surm muinasjuttudes

RISTO JÄRV

Muinasjutud, nagu seda hästi teame, on lood, mis räägivad edust ja hästiminekest kõigi raskuste kiuste ning lõpevad õnnelikult – koos lootusriikka viiepega kangelaste elamisele tänapäevani. Kuid muinasjuttudes leidub ka verd ja vägivalda, julmustki. Eredalt tuli see esile, kui alustasime Tartu Ülikooli ja Eesti Kirjandusmuuseumi töörühmaga eesti muinasjuttude akadeemilise väljaandeseeria koostamist. Juba esimese köite (EMj I:1) tänuväärsete eellugejate tagasisidest tuli välja, et see ülevaatlik teadusväljaanne võib kohati osutada lugemisel probleemseks just vägivaldsete stseenide tõttu. Raamatu lõpus avaldatud arhiivivariantide koondkirjelduste tõlgetes, mis tutvustavad eesti rahvajuttude tüüpe tihendatuna, tõuseb samuti vägivalda teema esile. Meie töörühm polnud väljaande sellist võimalikku mõju enne tajunudki, juttudes kohati esinevad verised episoodid tundusid muinasjutužanri endastmõistetava osana. Just testlugemise käigus saadud tagasiside põhjal sai esimese köite sisesejuhatuse sõnastatud kommentaar, et tänapäeva inimese jaoks harjumatu vägivald muinasjuttudes on tingitud osalt žanri poetikast: muinasjuttudes on „mustvalge kujutuslaad, milles kõike esitatakse äärmuslikuna – nii nagu hea on üdini hea, nii on halb jalatallani halb ning saab vastava karistuse” (Järv 2009: 22). Nüüdseks valminud kolme liigi väljaanded annavad võimaluse heita ülevaatlik pilk eesti muinasjuttudes leiduvale vägivaldale. Esmalt teen hulga noppeid eri väljaannetest ja arhiivitekstidest ning vaatlen vägivalda ajaloolisi tagamaid, seejärel analüüsin valimi põhjal konkreetseid muinasjutuliike.

Vägivallast imemuinasjuttus

Imemuinasjuttus ähvardab vägivaldne surm tegelasi üpris algusest peale. Kui Vladimir Proppi (2023 [1928]: 36) kirjeldatud imemuinasjuttude struktuurimudelil ja tema eristatud 31 süžeeikäigu funktsioonist (PF) võib muinasjutt alata kellegi vanema pereliikme suremisega – näiteks loomuliku vanadussurmaga (PF 1, „Äraolek”), mille „rõhutatud vormiks” vanemate surm on –, siis juba PF-is 2 „Keeld” võidakse kangelasele midagi keelata, mille rikkumine tooks kaasa surma. Kui kangelane on hiljem edukas, siis esmalt juhtub samasse fataalse tagajärgjega olukorda kangelase õde. Üle maailma tuntud „Sinihabeme” jutule sarnases jututüübis „Naistetapja ja kolm õde” (ATU 311) satub vanem õde ühe vanamehe hurtsikusse, kes keelab tal vaadata nurgas seisvasse tõrde. Muinasjutule iseloomulikult ei suuda tüdruk kiusatusele vastu panna (vrd PF 3, „Rikkumine”) ning näeb verd tarretavat vaatepilti.

Timä es jõvva mitte ennast pidädä ja kaie sinnä tunni sisse nink näi sääl mustjas-verevät vedelust olevat. Ta pist´ sõrme sinna sisse ja sõrme külgi jäi nigu verekörd,

mis ütegi mõskmisega enämb ärä es lää. (E 16834 < Pärnu l < Otepää khk – Johann Kukrus (1895); EMj I:1: 116, nr 26)¹

Keelust üle astunud vanem öde tapetakse ja temagi veri lastakse sinna tünni. Sama juhtub keskmise öega ning alles noorim, jutu peakangelane, suudab vägivalda ümber pöörata ja otsa leiab naistetapja ise; seejärel elustuvad imelisel moel ka kangelase öed.

Sageli rakendab jutus vägivalda vastane, antagonist.² Antagonist (nt pahategija, koletis) sooritab Proppi skeemi järgi muinasjutu tegevuse „tegelikult liikuma paneva” pahateo ja hiljem võitleb või katsub jõudu kangelasega ning ajab teda taga. (Propp 2023 [1928]: 40, 90) Tuntud „Lohetapja” muinasjutus (ATU 300) lohemadu „ähvardab kannibalismiga”, ta „on söönud ära kogu külarahva, sama saatus ähvardab viimast ellujäänud talumeest” (PF 8, „Pahategu”; Propp 2023 [1928]: 43). Selle loomulikuks jätkuks on PF 16, „Võitlus”, kus kangelane ja antagonist on vastamisi (Propp 2023 [1928]: 60). Kauniks kasvanud Lumivalgekese tahab võõrasema tappa lasta (ATU 709), metsas kõndiva Punamütsikese sööb ära hunt (ATU 333). Kangelane seisab enda eest ja toimib antagonistiga samamoodi. „Hansu ja Grete” (ATU 327A) nuumale pandud ja küpsetamist ootavate peategelaste kiire otsus nõid üle kavaldada ning ta ise ahju lükata on mõistetav, poiss hüüab nõiale parastavalt järele: „Küpse nüid isi pähle (peale) kuni su poeg kodu tuleb, – siis saab ta magusat praadi!” (H IV 5, 253 (4) < Viljandi khk, Vana-Tänassilma v, Tossu t – Jaak Toss (1893); EMj I:1: 188, nr 50) Antagonisti hukkamisel kangelane ei kõhkle.

Imemuinasjutus on tavaline, et lisaks otsesele vaenlasele suunatakse vägivald ka valekangelase rolli kandjale, kes väidab, et on ise jutukangelasele antud muinasjutu-ülesande täitnud ning soovib päästja au ja hüved endale saada. Proppi struktuurimudel is paikneb PF 30, „Karistamine” vahetult enne imemuinasjutu lõppu. Sage on valekangelase esinemine juba mainitud „Lohetapja” jututüübis (ATU 300). Seda analüüsides olen vahendanud arhiivinäiteid, kus jutustajad lasevad valekangelast kuumades raudkingades surnuks hüpata või pärast tema keele järkjärgulist äralõikamist võlla tõmmata. See näitab, et valekangelase tegu on olnud jutustajale äärmiselt taunimisväärne (Järv 1998: 65). Ida-Eestist Torma kihelkonnast üles kirjutatud jututüübi „Võitlus sillal” (ATU 300A) variandis on valekangelasteks tavapäratult märgitud nimega tegelaste asemel rahvuse esindajad – venelased, kes väidavad, et nemad ise on kangelase asemel kuningatütre vanapaganate käest päästnud: „Venelased käisid uhkete nägudega ringi ja maitsesid seda vilja, mida nad ise lõiganud polnud.” Ei usuta, et jutu kangelane Ivan Torkin on kuningatütre vanapaganate käest päästnud, ent viimaks tuleb tõde päevavalgele. „Venelased pandi vendade hobuste sappa ja aeti hobuseid niikaua, kuni venelased surnud olid. Vennad aga said tütreid omale naisteks

¹ Tekstis viidatakse Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) rahvaluulekogudele: esitatud on kogu, köite ja lehekülje ning pala andmed, millele järgnevad kogumiskoht ja/või loo päritolukoht, üleskirjutaja (ja jutustaja) nimi ning kõige lõpus üleskirjutamise aastaarv.

² Kokku eristab Propp imemuinasjutus seitset eri tegelasrolli: antagonist, (kangelasele võluvahendi) kinkija, (kangelase) abiline, tsaaritar, (kangelase) teeasaatja, kangelane, valekangelane (Propp 2023 [1928]: 90–91).

ja elasid surmani õnnelikult. Ja kui nad surnud pole, elavad nad praegugi.” (E 85711 < Torma khk ja v, Näduvere k – Paul Jürgens < Mihkel Karja (1934); EMj I:1: 53, nr 5)

Imemuinasjutu kangelane on jutus keskne, domineeriv tegelane, kõik teised tegelased defineeritakse tema kaudu (vrd Lüthi 1987: 134). Imemuinasjutt on keerdunud kangelase tegevuse ümber ja liigub temaga koos ning kaasa elatakse just kangelasele. Seepärast ei pruugi imestadagi, kui kangelase tegevus võib juba jutu alul olla ootamatult vägivaldne. Näiteks kohtab peategelane põlvepikkusi mehikesi, kes vaidlevad kolme imelise eseme jagamise pärast („Tüli imeesemete pärast”, ATU 518). Saanud teada, et kübarat pähe pannes näeb igale poole, kingadega pääseb igale poole ning imekepiga saab kelle tahes hävitada, küsib kangelane neid esemeid lähemalt vaadata.

[V]ana Põlde-Ans pannund kübara piha, vaadand: jah, sellega näeb kaugele küll. Aga kudas nende kingadega lugu on? Pannund kingad jalga, katsund jalgu liiguta. Jah, tõsi, jah, kerged küll. Aga kepp? Väiksed vennad pole ka keppi keelnud mitte vana Ansule katsumast. Vana Ans võtnud kepi kätte, vaadand seda, pöörnud iga otsa ja külge, äkist teind nobe liigutuse, pistnud iga härjapõlvlast korra kepiotsaga.

Nenda olnd need kolm venda kõik kadund, maha jäänd kolm veetilka. (ERA II 40, 82 < Põide khk, Laimjala v, Paju-Kurdla k – Aleksei Lesk (1925); EMj I:2: 120, nr 182)

See üleskirjutus meenutab Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsete juttude” lugu „Härjapõlvlaste riid”, mida lugedes võib jääda vastakas tunne (jäi mullegi lapsepõlves). Ka seal paluvad nimitegelased kangelast „kui kohtumõistja meie tüli lõpetada”, ent mehel tuleb kohe pärast asjade imeomadustest teadasaamist „mõnus mõte meelde”, et võiks need hoopis omale võtta, ja ta teostabki oma mõtte kiirelt imekepiga. (EREJ 1967: 143–144) Tema vägivaldne tegu on tehtud justkui ilma selge põhjendusega. Nii tundub, et August Annist (1966: 156) on oma Kreutzwaldi muinasjutte analüüsivas teoses olnud suisa kimbatuses, nentides, et tegu on „võrdlemisi toorevõitu ja eetilisel küsitava väärtusega” muinasjutuga, kuid seletab seda „ürgse moraaliga”, et lolli või kurja võib petta. Muinasjuttudes saavad sageli peksa need, kes on „õiguslikult, majanduslikult ja sotsiaalselt sõltuvad ja/või alaväärtuslikud” (Kalinke 2007: 22). Muinasjutukangelasele on antud moraalne õigus käituda üsna vägivaldselt, ilma et see oleks vastureaktsioon vaenlase vägivaldsele teole, vaid puht tema enda loomulik teotsemisviis. Seletus mingi asja hankimise tarvidusele ilmnebki hiljem, kui neid asju kasutada saab: nii selgub, et esemete äravõtmine oli PF 12, „Kinkija esimene funktsioon”, milles kangelane pannakse proovile, et ta saaks katsumust edukalt läbides omandada loo hilisemas sõlmpunktis vajalikuks osutuva võluvahendi (Propp 2023 [1928]: 49–50). Imemuinasjutt ei pea kangelane seega tegutsema vägivaldselt ainult vastase suhtes või saama karistuse valekangelane, vaid vägivaldselt võib kangelane toimida juba Proppi tegelasrolli kinkija osa täitjaga, kellelt imeesemed saab. Kinkija roll ongi Proppi (2023 [1928]: 90) järgi varustada kangelane võluvahendiga ja varem osaleda selle üleandmise ettevalmistamises (loo struktuuri mõttes pole oluline, kuidas see täpselt juhtub, vrd Propp 2023 [1928]: 30). Kõrvale võib võtta Bengt Holbeki (1987: 413) interpretatsiooni Proppile toetuva

muinasjuturea selles osas toimuvast: kangelane tõestab selles muinasjutu osas üldiselt oma „seesmist kvaliteeti”, esemed, mis ta saab, muutuvad „imeliseks”. Seesmine kvaliteet ongi muinasjutu eesmärgi teenistuses: kangelane näitab, et ta on edasisteks ülesanneteks küps.

Vägivald teistes muinasjutuliikides

Eeltoodud näited pärinevad muinasjuttude akadeemilise sarja esimese osa köidetest, imemuinasjuttudest. Ka teises osas, loomamuinasjuttude väljaandes polnud vägivald vähem esil. Juba esimeses loos, liitjutus tüüpidest „Rebase kalavargus” ja „Kalapüük sabaga” (ATU 1+2), meelitab rebane hundi jääaugust kalu püüdma ning juhib siis külarahva kavalusega hundi juurde: „Küll nad siis teda materdasid, materdasid” (RKM, Mgn. II 844 g < Pärnu raj, Tori kn, Oore k, Paasima t (Tori khk) – Hilja Koka-mägi < Anna Taliga (1963); EMj II: 38, nr 1). Või siis pääseb rebane lapsehoidja ametitise („Rebane lapsehoidjaks”, ATU 37), tapab lapse, riputab üles ta soolikad ning laulab ise muretult hällilaulu „Tuu latti, taa latti! / Ömmar soover renni. / Tuttas lenni laula. / Laps kooles nälga!” (E 43879/80 (1) < Narva l, Kreenholm < Järva-Jaani khk – August Raudkell < Hinrek Tiik (1902); EMj II: 110, nr 44). Samas võib folkloorile tunnusliku vastuolulisusega rebasele endalgi halvasti minna ning surma saada ta ise. Muinasjutus „Kikka pulmad” (tüüp „Kukk, kivi, muna ja nõel rännakul”, ATU 210) rööbib rebane (surnud) kana ära, ning kukk läheb teda tagasi tooma, teel ühinevad kukega veel kivi, muna ja nõel. Muinasjututegelased peidavad end rebase majas eri paikadesse: tooli peale, ahjutuha sisse, ukse kohale. Kui reinuvader koju jõuab, siis:

[---] istus ta tooli pääle, aga kargas kisendades üles ja tahtis valuga – nõgel olli temale persele tsusanu – ahju joosta. Aga sääl partsatas muna lahki ja viskas temale tuhka vasta silmi. Poolpimme, tahte ta lävest välja joosta, aga sääl kukutas kivi henda temale pähä, nii et ta koolult maha satte. (H II 51, 56/7 (3) < Vönnu khk, v ja k – Jaan Moodis (1895); EMj II: 476, nr 276)

Loomamuinasjuttudes leiab küsitavat ja surmaga päädivat moraali ka inimese lubadustes loomadele, näiteks muinasjutu „Maailma tänu” (ATU 155) hulgas variantides. Talupoeg päästab august mao, kes lubab päästjale suure tasu, kuid pärast pääsemist „ajanud lõuad laiali ja tahtnud meest ära neelata”. Mehe soovi peale nõutavad nad teavet maailmas kehtiva õiguse kohta vastutulevalt hobuselt ja koeralt, kes, nagu selgub, tahetakse samuti pärast truud teenistust ära nülvida ja maha lasta. Alles viimasena kohatud rebane annab mehele lubatud kanade eest tarka nõu madu auku tagasi meelitada. Kui rebane nõuande eest öösel mehe lauta tasu järele läheb ja mees rebase maha lööb, jõuab viimane vaid öelda: „See on minu suur rumalus, et ma sind aitasin. See on maailma viis.” (E 13776 < Ambla khk, Jootma – H. Lees < Josep Neublau (1894)) Sellel süžeel – nagu paljudel loomamuinasjuttudel – on pikk traditsioon: Aisopose valmiga „Talupoeg ja madu, kes surmas tema lapse” (Aisopose valmid 2005: 43, nr 81) sarnase teksti leiab kõige esimeste trükitud eestikeelsete

muinasjututekstide hulgast. Friedrich Wilhelm Willmanni (1782: 88–90) kogumikus „Juttud ja Teggud” ilmunud loos jätab mees aida lahti ja juhatab rebase kanade juurde, ent palub seejärel naisel ja lapsel rebasele järele minna ning selle elupäevad lõpetada.

Akadeemilise muinasjutusarja kolmanda köitena ettevalmistatud novellmuinasjuttude antoloogias pole muinasjutukangelase vastaseks enam müütilised lohed või vanahalvad ega võitle kodumaised metselajad džungliseaduste tingimustes omavahel – see muinasjuttude alaliik peaks üheselt ja selgelt keskenduma inimeste elu realistlikumale kujutamisele. Siiski ei ole selles vägivalda vähem: alajätk sisaldab ATU tüübikataloogis isegi omaette alajaotust „Röövlid ja mõrtsukad” (ATU 950–969), mille sisust annavad aimu muinasjuttude pealkirjad, nagu „Kuningas ja soldat mõrtsukate majas”, „Tüdruk kargajate majas” või „Verekatla jutt”. Valusalt paistab välja perevägivald ATU alajaotuses „Kangekaelne naine õpib kuuletuma” (ATU 900–909). Neis lugudes käsib mees naise kuuldes enne metsatööle minemist kassil toitu keeta.

Mees tuli metsast koju ja ütles kassile: „Sa ei keetnud süüa! Mis ma käskisin? Keeda söök, teist ütlemist ära oota!”

Ta võttis kassi, pani sellel pea pakule ja lõi kirvega pea otsast. Naine vaatab ka juures. (S 25146 (7) < Setumaa, Vilo v, Lõkova (Ojaver) k – Timofei Linna < Grigori Jõgever (1930); EMj III: nr 47, ATU 901B* + 901 + Ee 902B*)

Teisel päeval toimib mees samamoodi kukega ning seejärel kolmandal saab muinasjutu kolmarvule omaselt käsu ja karistuse hoopis kampsun. Mõistagi ähvardab mees kogu aeg sellega tegelikult oma naist, kes lõpuks saabki välja koolitatud mehe ootustele vastavaks.

Nii võib tõdeda, et muinasjuttude akadeemilistes väljaannetes ilmneb vägivalda rohkelt. Kuigi võib eeldada, et muinasjutud, sealhulgas need, kus vägivaldselt käitub peategelane, pole mõeldud vägivalda propageerimiseks, võib selline mulje siiski jääda, eriti tänapäeva lugejale. Akadeemilistes väljaannetes on vägivalda esitamine palju tavalisem ja ehk ka õigustatum kui muudes, rahvaväljaannetes. Siin peegeldub kultuuriuuriija moraalne dilemma: kas esitada tõde või eemaldada moraalselt küsitav (vrd Sarv 2019). Lehitsedes Grimmide muinasjutukogumike kohandatud uusväljaandeid, leiab „Hansu ja Grete” loos muutuse: nõid „pöördus nii äkitselt, et komistas ja kaotas tasakaalu” – mitte ei lükanud laps teda ahju (Biro 2010). Ilmekalt illustreerib vägivaldsuse kaotamise või vähendamise taotlust lastele mõeldud väljaannetes isiklik kogemus kolleegidega muinasjutukaartide koostamisel (Head Eesti muinasjutud 2014). Formaadist tingituna esitati neil rahvajutud tihendatuna, kuid koos viitega, mis suunas huvilise varem ilmunud tervikteksti juurde. Kirjastajale kaartide esmavalikut esitades ilmnes, et lasteväljaandes sobiva vägivalda ja tajutava hirmu määr on folkloristidel ja mängukirjastajatel erinev. Näiteks pidas kirjastaja problemaatiliseks ka loomamuinasjuttude episoodi, kus rebase vastane hunt saab peksa. Ühise arutelu tulemusena otsustasime tähistada iga loo vastava tingmäärgiga – tinglikult said valitud päike (☀) ja äike (⚡) ning kaardilegendile panime veidi

eufemistlikult kirja, kas jutt vastavalt „sobib kõigile” või „sobib pisut suurematele muinasjutusõpradele”. Kokku sai algselt lastele mõeldud valikus suisa ligi 4/10 juttudest „pisut suuremate” muinasjuttude märgi. Samas on mõni lastele mõeldud varasem väljaanne päris paljude surmadega pikitud, nagu Ernst Peterson-Särgava 1911. aastal ilmunud klassikaline raamat „Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest”. Kui analüüsisin selle tegelasvõrgustikku, selgus, et tegelaste omavahelise suhtluse lõpp oli üheplaaniselt negatiivne: vaenulik tegelaste hulk kujunes üsna sarnaseks raamatu üldise tegelasvõrgustikuga (Järv 2020: 177). Suisa kolmandik tegelasi suri tegevuse käigus!

Muinasjutuvägivalla ajaloolised juured: karistusviis

Mahukalt on muinasjuttudes leiduvat vägivalda ja julmust analüüsinud saksa folklorist Lutz Röhrich (1991 [1956]: 130–131) teoses „Muinasjutud ja tõelisus” („Märchen und Wirklichkeit”). Muinasjutuvägivalla ajaloolised juured peituvad Röhrichi järgi endisaja elus, mil elu ja ellujäämine olid sageli seotud palju vahetumate ja brutaalsete ohtudega kui tänapäeval ning vägivald kui klassikaliste muinasjuttude pärisosa tulenevatki sellest, et muinasjutt peegeldab toonast argielu. Röhrich toob ka näiteid, et nii muinasjutt karistusena kirjeldatud tegelase hobuste vahel lõhki kiskumisele kui ka naelu täis vaati panemisele leiab vasteid ajaloolistes õiguspraktikates. Ta märgib, et kuigi esineb ka fiktsionaalseid, puht muinasjutulisi karistusviise, on nendegi lähtekoht ajaloolises traditsioonis.

Iseäranis instrumentaliseeritud õpetusviisiks sai vägivald vendade Jacob ja Wilhelm Grimmi muinasjutukogumikus „Laste- ja kodujutud” („Kinder- und Hausmärchen” (KHM I, II), ilmunud kahes osas, 1812 ja 1815). Grimmide kogumik, mis toetub nii varasematele rahvajuttudele kui ka trükiallikatele, on suuresti mõjutanud XIX sajandi muinasjuttude kogumis- ja uurimistööd, järgnevat eri rahvaste muinasjutukogumike valmimist ning üksiti ka eesti suulist traditsiooni (vrd Toomeos-Orglaan 2008). Vägivalla teemat Grimmide muinasjutukaanonis on mitmes käsitluses analüüsinud Maria Tatar. Tema Grimmide muinasjuttude varjukülgi käsitleva teose „Grimmide muinasjuttude karmid faktid” („The Hard Facts of the Grimms’ Fairy Tales”, Tatar 1987) esimene peatükk keskendub seksile ja vägivallale ning autor sõnastab sõakalt, et need on kogumiku peamised teemad, vähemasti nende toimetamata kujul (Tatar 1987: 10). Kuna algselt täiskasvanutele mõeldud väljaanne osutus menukaks hoopis laste seas, siis kohandasid autorid kogumiku lugusid edaspidi korduvalt, muutes seda lastele üha sobivamaks. Trükist trükki suurenes juttudes vägivalla osa, kuna seda peeti karistuse kui moraalsuse väljendamine oluliseks vahendiks. Tatar näitab oma käsitluses, kuidas võib leida ajapikku eri süžeede järjest vägivaldsemaks muutmist: üha väljaarendatumalt on esitatud karistatavate tegelaste kannatuste vaevusi, karistatavatele tegelastele lisatud negatiivseid jooni.

Grimmide lugudele iseloomulikku karistusepisoodide arengut saab jälgida kas või Urmas Sutropi koostatud „Lumivalgekese” eri versioone koondavas raamatus „Maailma kõige ilusam naine” (2018). Grimmide muinasjutukogumiku

1808. aasta algkäsitkirjas on loo lõpus esitatud üksainus lause, mis kirjeldab pärast Lumivalgekese pulmi võõrasema saadud karistust: „Pulmas aeti tules hõõguma tuhvlipaar, mille kuninganna pidi jalga panema ja nendes end surnuks tantsima.” Esmatrükkis (1812) on karistuse kirjeldus arendatud juba kolmelauseliseks ning seitsmendas trükkis (1857) leiab kunstiliselt läbitöötatud kirjelduse: „Ja kui ta kohale tuli, siis tundis ta Lumivalgukese ära. Ning hirmust ja õudusest seisis ta seal ega saanud ennast liigutada. Aga juba olid rauast tuhvliid hõõguvatele sütele pandud ning need viidi sealt tangidega ja asetati tema ette. Siis pidi ta punaselt hõõguvatesse kingadesse astuma ning niikaua tantsima, kuni ta surnult maha kukkus.” (Maailma kõige ilusam 2018: 26, 32, 40) Samamoodi lisasid Grimmid vägivalla kirjeldusi teistesegi muinasjuttudesse.

Tõsi, jääb küsimus, kas rahvalik muinasjutuloo ikka järgib seda kirjanike tõlgendust, kus vägivald on kirjutatud aktiivseks karistuseks, kuigi muidu on trükkised rahvajutte mõjutanud. Kui võtta ette ERA tekstid või lehitseda samas Lumivalgekeste raamatus avaldatud 20 eesti muinasjutuvarianti (Maailma kõige ilusam 2018: 925–980), siis on näha, et rahvapäraste tekstide enamikus pole võõrasema karistus sugugi nii võimsalt välja arendatud. Raamatusse valitud 20 variandis leiab karistuse vaid mõnel korral: mainitakse, et kuninganna saab „rattaga’ koolus lüüdüd” (Maailma kõige ilusam 2018: 943; H II 70, 773/85 (4) < Setomaa, Pankjavitsa v – Jaan Sandra < „vana Miikse Saava” (1904)), „kõüdeti huu hanna külge kinni ja lasti ilma pite juuskma” (Maailma kõige ilusam 2018: 955; S 112545/63 (3) < Setomaa, Vilo v, Monika k – Viktor Ruusamägi < Fjokla Valgus (1935)), või siis kukkus lihtsalt Lumivalgekese ja ta kaasa „jalgade ette maha ja suri ära” (Maailma kõige ilusam 2018: 964; RKM II 272, 103/21 (1) < Venemaa, Krasnojarski krai, Karatuzi raj, Ülem-Bulanka k – Rosalie Ottesson < oma isalt (1970)).

Ka „Punamütsikese” jutu lõppu võib Grimmide versioonis tõlgendada vägivaldsena, eriti kui võrrelda seda enam kui sajand varasema Charles Perrault’ „Punamütsikese” lõpuga, kus Punamütsike jääbki hundi kõhtu ning esitatakse moraal – soovitus hoiduda inimnahas huntide eest. Grimmide versioonis (konstrueeritud ilmselt sama kogumiku loo „Hunt ja seitse kitsetalle” eeskujul) asub Punamütsike pärast hundi kõhust pääsemist kätte maksma ning „tõi kärmesti suuri kive – neid topiti hundi kõht pungil täis” (GMJ I: 8). Grimmid esitavad oma „Laste- ja kodujuttudes” loo lõpus ka teise väikese variandikribala, kuidas räägitakse Punamütsikesest sellist lugu, et teda kõnetanud hiljem teine hunt, kuid tema läks peatumata edasi vanaema juurde. Nad panid ukse lukku ja keetsid kuumaks suure paja vorstikeeduveega. Hunt „libises katuselt alla otse suurde künasse ja uppus ära. Punamütsike läks aga rõõmsalt koju ning keegi ei teinud talle kurja”. Seda teist lõppu kogumikest sageli ei leia, küll leiame selle näiteks 2008. aastal ilmunud valikkogust (Grimm, Grimm 2008: 9). Samas toob just see nähtavale naiskangelase eneseteadvuse tõusu ja autonoomia (vrd Dillon Craig 2024: 129).

Lastepsühholoog Bruno Bettelheim (2007 [1975]: 119) on teoses „Muinasjuttude võlujõud” („The Uses of Enchantment”) väitnud, et muinasjuttu lugev laps teab, et „[j]ahimehe tegevuses on vägivald (kõhu lõhkilõikamine) pandud teenima kõige kõrgemat sotsiaalset eesmärki (kahe naise päästmine)”. Bettelheim kinnitabki, et nii

on muinasjutus vägivalda kujutamine vajalik ühelt poolt seepärast, et muinasjutus astub üsna ruttu kurjale vastu headuse jõud ja see karistus olevat muinasjutu loomulik osa.

Tavapärane on, et muinasjutus karistatakse vägivallategu samalaadse vastuteoga ehk piibellikult: silm silma, hammas hamba vastu. Christine Shojaei Kawan (2010: 829) on välja toonud, et muinasjutus ei karistata mitte ainult õnnestunud surma, vaid ka ebaõnnestunud surmamise katset, mõõtes karistusi pigem kavatsuse, mitte teo õnnestumise järgi. Väga tugeva poeetilise kujundina annab süüteo mõju edasi see, kui muinasjutus küsitakse süüdlaselt endalt, mis karistus vastava teo eest otstarbekas määrata on – nii nagu eelnevalt kirjeldatud „Lohetapja” variantides määrab karistuse endale valekangelane ise. Alternatiivina määravad karistuse ümberolijad, teadmata, kellele see määratud on – seegi kinnitab taas kõigile ühetaoliselt kohalduvat õigust, mis imemuinasjutule omaselt on ka õiglane hoolimata sellest, kuidas päriselus traditsiooniliselt õigust mõistatud on. Lumivalgekese jututüübi ühes arhiivivariandis küsib kuningas „riigiisikutelt” ja „välismaa kõrgematelt isikutelt”: „„Kuidas peab sellega ümber käima, kes on andnud teisele mürki, aga isi peab end õiglaseks?” Kõik pidulolijad otsustasid, et anda temale oma mürki sisse.” (ERA II 216, 394/6 (55) < Haljala khk, Vihula v, Koigi k – Heinrich Kangru < Johannes Kangru (1939); tsit Maailma kõige ilusam 2018: 957–958) Samalaadset karistuse määramist on oskustlikult kasutatud muinasjutu kirjanduslikus töötuses: taas „Lohetapja”-sarnases muinasjutus „Õnne rublatükk” korraldab Kreutzwald nii, et kuningas küsib kutsarilt, mis kohut mõista sellele, „kes teise mehe vahva töö ära salgab ja teenitud tööpalga enesele võtab”. Kutsar pakub: „[---] ei oleks mõnusamat nuhtlust tarvis, kui et temale vesikikivi kaela köidetaks ja teda mere sügavusse ära uputataks.” (EREJ 1967: 282) Nii saabki.

Kui üldiselt tundub, et vägivald on muinasjutus eesmärgipärastatud – see viib lugu edasi ja on tarvilik kangelase tegutsemiseks –, leidub ka muinasjutte, kus esineb justkui vaid vägivalda väljajätmise rõõmust tulenevat vägivalda. Tatar (1992: 165) vaatleb seda oma teises käsitluses vägivallast ja soovide täitumisest muinasjuttudes. Grimmide kogumiku muinasjutus „Isand Korbes” (KHM I: 187–189, nr 41, ATU 210) on tema sõnutsi tegu nn mõistusevastase vägivallaga (ingl *preposterous violence*). Selles otsustavad rändama minevad kukeke ja kanake koos teistega sõita kellegi isand Korbesi juurde, aga ei leia teda eest. Kui Korbes koju tuleb, siis teevad kõik muinasjututegelased talle järgemööda paha, vastavalt igaihe võimetele. Viimaks hüppab vesikivi mehele ukse pealt kaela ja tapab ta. Selle süütu mehe kohta on alates Grimmide kogumiku kuuendast trükist lisatud lõpulause, mis pidi lugejatele toimunud vägivaldale pisut õigustama: „Ju vist oli kuri mees see isand Korbes” (GMJ II: 78).

Eestis on see jututüüp esindatud ühe üleskirjutusega – juba eespool viidatud muinasjututekstiga „Kikka pulmad” (EMj II: 476, nr 276), milles muidu loomamuinasjuttudele tunnuslik trikster rebane leiab alandatuna oma lõpu kivi, muna ning nõela läbi. Selles üleskirjutuses tundub ilmnevat taas vägivalda ratsionaliseerimine: erinevalt Grimmide lugude süüüst (või teadmata süüga) mehest maksavad nad rebasele kätte pahateo eest ning piinavad teda enne õigustatud surma. See rebane ei vääri kaastunnet, ta elab (Kreutzwaldi-päraselt nimetatud) „kurjasünnituse mõisas” – nii

ei teki küsimustki, kas peaksime talle kaasa tundma ja tegelasele kohaldatud vägivald tundub kõigiti põhjendatud. Muinasjutus on üldiselt kerge heaks kiita vägivalda just jõupositsioonil olijate vastu, sealhulgas säärase nimega mõisa asuka vastu.

Kui pöörduda tagasi Kreutzwaldi muinasjutu „Härjapõlvlaste riid” juurde, tekib küsimus, kas ka Kreutzwald on viljelenud vägivalda põhjendamiseks Grimmidega võrreldavat ümberkirjutamist. Härjapõlvlaste lugu, mis oli esimene eestikeelne Kreutzwaldi trükkis avaldatud muinasjutt, ilmus 1855. aasta kalendris ehk 11 aastat enne tema täielikku muinasjutukogu. Johann Lagose kirja pandud versioon samast muinasjutust on leitav Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjadest, seal on peategelaseks „üks kaval ja tark mees”, kes juhtub „kahe kakleja peale” (ÕES, EK 162, 1). Annist (1966: 154, 2005) viitab, et Lagos saatis ühe versiooni Kreutzwaldile juba 1851. aastal ja see sai „Kalevipoja” X loo aluseks. „Kalevipoja” X lugu, mis koosnebki erinevatest Lagose saadetud ja Kreutzwaldi kokku liidetud muinasjutuvariantidest, on Kreutzwaldil ümber tehtud. Kui Lagosel pöörduvad lihtsalt kaks meest Kalevipoja poole: „Mõista kohut, sa vägev Kalevite seltsist (sugust)!” (KPTK II: 151) ning jutustuse peategelasest kohtumõistja hävitab talle proovimiseks antud asjad, siis „säärane pettus” poleks kommenteerija sõnusti Kalevipojale sobinud (KPTK I: 464). Seepärast ongi „Kalevipojas” tüliobjektiks imeasjade asemel Kikepera soo ja vaidlejateks Paharäti pojad (KPTK I: 210). Samale süžeele toetuvas muinasjutus on Kreutzwaldil nimetatud ja „levitatud” (Annist 1966: 154) kaklejateks juba härjapõlvlased, ilmselgelt deemonlikud tegelased, keda tundub palju õigustatum kohe alustuseks kõrvaldada.

Vägivald peategelase vastu ja vägivallateo poeetika

Eriti olulise osa moodustab vägivaldne karistus nn tasu-karistusmuinasjuttudes (ingl *reward-punishment tales*). Seda mõistet on kasutanud Heda Jason (1977: 39) oma muinasjuttude jaotuses: muinasjutu esimeses pooles toimib keegi õigesti ja saab vastava tasu, jutu teises pooles toimib teine tegelane samasuguses olukorras valesti ja saab vastava karistuse. Tasu- ja karistusmuinasjutu tuntud näide on jututüüp „Kurat saunas kosimas” (ATU 480A), kus esmalt toimib targasti vaeslaps, kes õhtuks sauna saadetuna kuulab hiire õpetust ning naaseb sealt kuldse kasti või millegi muu muinasjutulist hüvet märkivaga. Seejärel läheb tema heast õnnest innustatuna sauna peretütar, kes aga hiire õpetust ei järgi. Mõneski selle loo arhiivivariandis ei lõpe lugu mitte muinasjutule tavalise märkega vaeslapse õnnelikust edasisest elust, vaid verise puändiga: kui võõrasema oma tüdrit vaatama läheb, jääb „ta ehmatuse pärast sauna lävele kui sammast seisma. Keik sauna seinad ja põrand üleni verega ära pritsitud, tüdrel nahk seljast ära nullitud ja nurka rukka pantud, käed ja jalad otsast ära raiutud ning sauna paek augu päale pantud, ainult verine pea vahib ahjo kerese nurga päält emale vastu.” (E 19596 (11) < Rõuge khk – Märt Siipsen (1895))

Selle jutusüžee kirjutas üldtuntuks Juhan Kunder oma 1855. aastal avaldatud kogumikus „Eesti muinasjutud” pealkirjaga „Vaeslaps ja talutütar” ilma mingi verise lõputa. Seal peab talutütar vanapaganate „tõlda astuma ning pörguperesse sõitma, kus ta vanapagana poja naiseks sai” (Kunder 2007 [1885]: nr 23).

Kui imemuinasjuttudes peakangelane tapetakse, siis tavaliselt on võimalik teda pärast elustada – see tähendab, et muinasjutu seisukohalt justkui probleemi pole, kangelast pritsitakse eluveega ja ta ärkab ellu – või siis lõigatakse Punamütsike ja vanaema tervena hundi kõhust välja. Siiski on üks oluline erandite tsükkel. Imemuinasjuttude hulka arvatud jututüüp „Vaeslaps käoks” (ATU 720) erineb paljudest selle alaliigi juttudest: juba üsna loo algul tapab vaenulik võõrasema peategelase jõhkral moel. Tüübi varaseim eesti variant, mille 1868. aastal Leena Kase üles kirjutab, kirjeldab: „[---] kui vaenelaps parajaste kirstust leiba võtnud, pigistanud võõrasema teda kirstu kaane vahele ja kägistanud tema ära, keetnud teda söögiks” (H, Kase, 101a < Halliste khk – L. Kase (1868)). Seejärel söödetakse peategelase liha sisse isale ja teistele pereliikmetele. Seega esineb tüübis lisaks peakangelase pea mahalõikamisele inimsöömist, tõsi küll, isa teeb seda teadmatult ja tahtmatult. Kui tapetud õde leiab toidust mõne tunnusliku kehaosa, siis maetakse tüdruk maha ja sellest sünnib kägu.³ Kägu kutsub pereliikmeid järgemööda õue, lubades neile kingitusi: vennale kuldkübara, õele kuldkee, isale kuldkasuka, (võõras)emale kuldtooli. Kui nimetatud õue tulevad, saavadki nad, mis lubatud, ent võõrasemale visatakse „kuum kivi katusse arja päält kaela”.

See jututüüp on hästi teada kirjanduslike töötluste kaudu ning trükiväljaanded on omakorda paljudele eesti arhiivitekstidele mõju avaldanud. Tuntud on selle jututüübi versioon Grimmide „Laste- ja kodujuttude” loos „Muinasjutt kadakast” (KHM I: 203–217, nr 47), mille Röhrichi (1991 [1956]: 120) kinnitusele kogusidki „rahvalt” – erinevalt paljudest teistest kogumiku juttudest – Grimmid ise. Selles on peategelaseks poiss, kelle võõrasema samal moel tapab ja kelle liha isa sööb. Kägu laulab toimunud: „Võõrasema mu maha löi, / Aga isa mind ära sõi, / Ja Marleenek-õeke, / Mu kondid kokku kogus, / Need siidrätikusse sidus / Ja puu alla ladus. / Viit-viit, viit-viit! / Ma kauneim lind, viit-viit!” (GMJ II: 94)⁴ Röhrich (1991 [1956]: 120) järeldeb, et sellised julmad teod ei kajasta muinasjuttudes enam ajaloolist ega mütoloogilist reaalsust, vaid on pigem eepiliselt väljaarendatud eredad hetked. Vägi-valdsed detailid on olulised „eepilise efektiivsuse” tõttu, muinasjutus määravad eepilised seadused palju enam kui eetilised seadused (Röhrich 1991 [1956]: 134).

„Vaeslaps käoks” on esinenud eesti pärimuses ka eraldi regilauluna, milles võigastest sündmustest antakse teada just linnulaulu kaudu. Varaseim teadaolev regilaulutekst pärineb 1872. aastast ning on üsna sarnane Grimmide kogumiku kirjeldusega, kuid sellele lisaks esineb lakooniline kättemaksumotiiv: „Kuku, kuku / Ämmak mo ära tap / Veli mo vere jõi / Kuku kuku / Sõsar mo sõrme sõi / Ämmakule kiviga /

³ Muinasjutust leitavad sõrmeluud on andnud nime Merili Metsvahi koostatud kogumikule „Sõsara sõrmeluud”, mille nimiloos, Setumaalt 1955. aastal üleskirjutatud tekstis keedetakse tüdruk õhtusöögiks ja „kõik sõid suure isuga”, kuni lauale jäi ainult „hulk sõrmeluid”, mille õde kokku korjas ja maha mattis. Seejärel ilmub kuskilt ilus lind, kes toimunud sündmuskäigust teada annab: „Ema mind ära tappis, / isa sõi mu liha, / veli jõi mu vere, / õde korjas kokku sõrmeluud, / kõitis siniräti sisse, / viis metsa kännu peale, / sai mušt sinitibi tsirguke, / vahajalga varblane.” (Sõsara sõrmeluud 2018: 149)

⁴ Eesti materjalile tüüpiline on, et õnnetu saatusega peategelane on tüdruk, esineb vaid mõni erand (vt nt EMj I:2: nr 300, „Kuidas kukulind saand on”). Seegi jutt on väga tuntuks saanud Kunderi (2007 [1885]: nr 1) muinasjutukogumiku esimese loona „Kägu”.

Kuku, kuku" (H, Wiedemann 2, 252 < Urvaste khk – Victor Stein < Ain Jõggi (1872)). Kristi Salve ja Vaike Sarv toovad teoses „Setu lauludega muinasjutud” välja, et kuna laul annab edasi muinasjutu esimese osa sündmustiku, ongi seda „võidud iseseisvaltki esitada”, just setu variandid jutustavad käo laulu vaeslapse saatusest (SLM 1987: 178).

Sarnaseid poeetilises vormis vägivaldse sündmustiku ülerääkimisi koos tõe päevavalgele tulekuga esineb teiseski tuntud Grimmide muinasjutus „Laulev luu”, mis on struktuurilt lähedane imemuinasjutule „Vaeslaps käoks”, kuid paigutatud juba alates Antti Aarne muinasjutukataloogist legendiliste muinasjuttude hulka (tüüp ATU 780). Selleski on huvitav vastuolu rahvusvaheliselt tuntud Grimmide versiooniga. ATU 720 eesti variantides on kesksed tegelased üldiselt kolm öde, kellest noorim tapetakse, kuid Grimmide versioonis kaks venda. „Laste- ja kodujuttudes” on jutu sisu kokku võttev laul esitatud pikemalt: „Ah, karjane, mu arm, / Sul mängib luu ja karjasarv, / Vennas mind ju tappis, / Ja silla alla mattis, / Õela metssea pärast, / Kuningatütre pärast.” (GMJ II: 46) ERA-s leiduvatest variantidest on regivärsiline laul talletatud näiteks veel viimati 2006. aasta välitöödel Tepia külast 1935. aastal sündinud Aleksandra Leppojalt:

Sysar minno ärä tappis,
 ärä tappis, maalõ mattis,
 maalõ mattis no mařavaka,
 mattis suurtti viirde
 laia tii lainillõ.
 Sõitsõ müüdü säält suurõ šaksa,
 kaldu müüdü kaubamehe,
 raie maaha tuu kõokõsõ,
 kaibi kandlõpuukõsõ.

(Valgõ härg 2009: 24, nr 17; „Sysar kandlõs”, ATU 780, vrd SLM 1987: 132)⁵

Rahvajutus korratakse olulist, sellised lauluga teist korda edastatud süžeed juhi-
 vadki järelaluseni: imemuinasjutus kujutatakse küll vägivalda, kuid ühtlasi võimalust sellest üle saada. Kui loomajutus on lihtsalt tore jutustada sellest, kuidas hunt pekka saab või karul nahka nülitakse, siis sellises süžees tundub varjul olevat tõsine trauma, lein ja läbielamine. Samalaadselt tuleb tõde ilmsiks laulu kaudu vahendatult – küll lühemalt esitatuna – mõnes teiseski muinasjututüübis. Näiteks muinasjutus „Naine libahundiks” (ATU 409) laulab koer „Auh, auh! Voeras neidu korvassagi, / oma ohkab torre alla” (Kuusalu khk, 1911; EMj I:1: 359, nr 105), tüübis „Söepuder” (ATU 327H*) nendib vend vanahalva röövitud öele: „Kuri tege reke, / kõgistõllõs kõdaret, / mino sõsar näütäs tuld” (Setumaa, Järvesuu v; EMj I:1: 57, nr 56).

Bengt Holbeki (1987) väitel sai muinasjuttudes rääkida teemadest, millest muidu külaühiskonnas kõnelda ei saanud. Need rahvajutud andsid võimaluse väljendada

⁵ Eestis esineb siiski ka meeskangelasega variant, ilmselt on tegu just Grimmide mõjutusega, vrd laulu E 53434/7 (8) < Hargla khk – Jaak Tamm < E. Jakustant (1912); Metsavaimu heategu 2016: 222, nr 64.

ebasobivat, obstsöönset ja vulgaarset. Muinasjutt kujutab hea ja kurja võitlust, jutustatu abil saab kujutatud vägivaldteod turvaliselt läbi elada, ideaaljuhul lõpetada. Paralleeliks võib tuua Soome uurija Eija Starki (2021: 100) käsitluse XX sajandi alguse Soome turukauplejate juttudest, mis rääkisid kaklustest – ka need muistendite või naljanditega sarnased jutud võimaldasid kirjeldada ja välja elada kuhjunud pingeid.

Enamasti tuleb tõde muinasjuttudes lõpuks päevavalgele, nagu kinnitab Grimmide muinasjutu „Ere päike toob kogu tõe päevavalgele” pealkiri (GMJ III: 46), mis kuulub novellmuinasjutuna jututüüpi „Mõrv tuleb päevavalgele” (ATU 960). Kui õiglus ei taastu muinasjutu süžees, siis seatakse see jalule vähemalt poeetilises parafras, juba toimunud kuriteo lauluvormis kirjeldusena.

Vägivalda süsteemne väljasõelumine muinasjuttudest

Selliseid näiteid saaks tuua hulga, noppida nii tuntud trükistest kui ka vähem teada arhiivimaterjalist, leida vägivaldamotiive kõige erinevamate muinasjuttudest. Võtaks nüüd aga ette suurema tekstikogumi, lootes saada kinnituseks arve, mitte arvamusi.

Vägivalda Grimmide muinasjuttudes on korpuslingvistika ja kriitilise diskursuse analüüsi meetodeid kasutades käsitlenud hispaania uurija María Alcántud Díaz (2011), keskendudes nende muinasjuttude sobivusele laste lugemislauale. Autor on valinud omaenda „intuitiivse otsuse” põhjal Grimmide tervikkogumikust 22 teksti, kus vägivalda teema esineb. Neid analüüsides leiab autor kinnitust oma hüpoteesile ning järeldab, et mitu Grimmi kaanoni muinasjuttu (teiste seas „Lumivalgeke” ja „Tuhkatriinu”) tuleb vägivaldse sisu tõttu lastemuinasjuttudest ümber klassifitseerida täiskasvanute muinasjuttudeks või uusredaksioonides nende sõnastust muuta (Alcántud Díaz 2011: 375–376, vt ka 2010).

Lähtuvalt töö eeldustest vaatleb Alcántud Díaz (2011: 160) vägivaldat, leides, et seda põhjustavad tavaliselt isikud, „kellel on võim olenemata nende varasemast seisundist”. Alcántud Díazi analüüsist on inspiratsiooni saanud India uurijad, kes järeldavad Joseph Jacobi 1926. aastal kogumikus „India muinasjutud” („The Indian Fairytales”) ilmunud 29 muinasjutu korpusanalüüsi põhjal, et vägivaldat tekitab võimuga inimene, unustades omaene varasema olukorra. Samuti peavad ka nemad probleemiks vägivaldat sisaldavate muinasjuttude toomist laste lugemislauale. (Alvi jt 2021: 168)

Grimmide kogumikus leiduvat vägivaldat on analüüsinud ka Ameerika Ühendriikide folklorist Jeana Jorgensen (2014: 127), näidates, kuidas kehalisi piire rikutakse. Jorgensen võttis Grimmide kogumikust vaatluse alla kõik imemuinasjutud ehk 103 lugu vahemikust ATU 300–749. Selgus (iseenesest ju eelduspärane) tõsi, et surm (nagu vägivaldki) seostub Grimmidel meeste kehadelega enam kui naiste kehadelega: umbes 60%-l juhtudest puudutab see mehi. Autor oletab selle põhjuseks meeste suuremat seotust kinkija katsega ja antagonisti tegudega. (Jorgensen 2014: 138)

Vägivalla leidmine tervikkorpusest oleks suur töö. Kõik eelnevad viidatud autorid on teinud väljavalitud tekstikogumi põhjal mahukat märgendamistööd. Suurema korpuse kiiret analüüsi võiks pakkuda nüüdseks tehisaru. Timothy Tangherlini (2016: 6) toob suurandmete analüüsi kirjeldavas ajakirja *Journal of American Folklore* erinumbris välja neli valdkonda. Lisaks 1) materjali kogumisele ja arhiiveerimisele, 2) klassifitseerimisele, indekseerimisele ja otsimisele, 3) visualiseerimisele ja navigeerimisele annab varasemaga võrreldes olulisel määral uusi võimalusi 4) arvutuslik analüüs.

Et tekstirobotid suudavad kiiresti läbi töötada suure hulga tekste ja pakkuda kokkuvõtteid, tundus mõistlik neid kasutada. Nagu näitas esimene katse lihtsa „Punamütsikese” tekstiga, võimaldab keelemudelil põhineva tekstiroboti analüüs tegelasi ja tegelasrolle imemuinasjutust *anno Domini* 2024 juba keskmise tõhususega tuvastada. Siiski vajas pikemate tekstide ja keerukama keele puhul tehisaru põhjalikku treenimist. Samas ajakirjanumbris on Mark Alan Finlayson (2016: 61) märkinud Proppi mudeli masinanalüüsi käsitledes, et inimese tehtava poolautomaatse või käsitsi märgendamise eeliseks on see, et kuigi töö on ajamahukas ja kallis, on tulemuseks sellised märgendused, mida veel andmemudelite toel kõrge kvaliteediga luua ei saa.

Mida aga kiireks analüüsiks valida? Olen ise folkloristina alati arvanud, et meie esmane eesmärk võiks olla võimalusel analüüsida seda kirevat rahvaluuleainest, mis arhiivis leidub, ehk siis tervikkorpust. Paljudel rahvastel sellist keskarhiivi pole, kuulsad on töötluste kogumikud ning nii on ikka tehtud analüüse valikkogumike põhjal. Kui kujundatakse hinnanguid näiteks rahva meelelaadi või muinasjuttude sisuplaani kohta ainult tekste kirjanduslikult töödelnud autorite kogumike muinasjuttude põhjal, siis võib see anda nende autorite eelistuste poole kaldus tulemusi: nagu eespool näidatud, on Grimmide kogumikud läbinud väga sihiteadlikke muutusi. Eestis võiks see olla sarnane katsega järeldada eesti muinasjuttude olemusest midagi ainult Kreutzwaldi kogumiku põhjal, kuigi ka tema ümbertöötamise määr on olnud muinasjututi erinev (vrd Annist 1966). Samalaadset üheplaani line võib olla tulemus, kui muinasjutu sisu tõlgendamisel toetutakse ainult tüübi ühele variantile, mitte variantide paljususele.

Siiski otsustasin valida esmaanalüüsiks väljaannete kogumi – juba mitmeid kordi viidatud akadeemilise muinasjutuväljaannete rea. Võtsin aluseks seni valminud kolm „*Monumenta Estoniae antiquae*” muinasjutusarja osa, mille eesmärk on anda täielik ülevaade eesti muinasjututüüpidest. Need esindavad kolme eriilmelist muinasjutuliiki: inimesest peategelasega ja imeliste sündmustega imemuinasjutud (EMj I:1, I:2), loomamuinasjutud, mille tegelasteks loomad, kuid mis kajastavad inimlikke probleeme (EMj II), ning sageli realistliku olemusega novellmuinasjutud, mille tegelasteks on inimesed (EMj III).

Erinevalt autoriloomingule toetuvatest väljaannetest (Grimmid, Kreutzwald, Kunder) annab koostajate-toimetajate tehtud teaduslik antoloogia arhiivi talletatud rahvajuttudest representatiivse valiku ühelt poolt traditsioonist tervikuna – väljaandes on toodud üks kuni kolm näiteteksti iga Eestist arhiivi talletatud muinasjututüübi kohta – ja teisalt teatud erisustest, kuna selle sarja põhimõte on, et

mitme näitetekstiga jututüübi puhul on esimene valitud võimalikult tüüpiline ja teiseks(-kolmandaks) milleski eripärane variant (vrd EMj II: 29). Alternatiivina kaalusin võimalust võtta ühe tüübi mitme näiteloo puhul ainult esimene kui kõige tüüpilisem lugu (vrd valikud loomamuinasjuttude antoloogias „Loomad, linnud, putukad” (Kippar 1997)), ent otsustasin, et eripärased lood annavad toimuva tegevuse osas lisanäiteid. Kuigi ka akadeemiline muinasjutusari annab paratamatult vaid piiratud valiku eesti muinasjutuvaramust, on selles püütud siiski n-ö parlamentaarselt esindada erinevaid jooni: nii tüübi põhiteksti kui ka eripärast. Samas võib põhimõtte, et analüüsiks on võetud kõigi tüüpide tasandatud ülevaade, olla hea selles mõttes, et nii ei jää arvukate verisevõitu variantidega kirjeldused puht kvantitatiivselt domineerima. Autorite koostatud ja ümbertöötatud valik esitab nende oma tõekspidamisi: mõne autori tekstides jõhkraid stseene ei esine, teisel autoril aga esineb neid arhiivimaterjaliga võrreldes ebaproportsionaalset palju.

Teine seesuguse analüüsivalimi moodustamise põhjus oli avaldatud muinasjuttudele tehtud toimetamistöö. EMj kogumikes on sõnaseletused (mille kaudu tehisaru sai nende tähenduse teada) ning osale tekstidest on lisatud tõlge eesti ühiskeelde: tõlgitud on „enamik setukeelsetelt jutustajatelt üleskirjutatud tekste, samuti mõni muu kirjakeelest märkimisväärselt erinev tekst” (EMj I:1: 26). Kuigi lubaduse järgi võtab tehisaru juba praegu arvesse ka murdesõnastikes leiduvat materjali, tundub, et murdekeelsete sõnade mõistmisega on üksjagu probleeme. Murdetekste on muinasjuttude seas mõistetatult palju ja murdesõnad teevad tehisarule kogu teksti mõistmise raskemaks. Tekstid on keeleliselt märgendamata, sarnaselt pole ka ilukirjandustekstide automaatmärgendamine olnud tulemusrikas ning nõuab käsitsi tööd (vrd Laak 2020: 211). Samamoodi on Eesti (ja Soome) regilaulukorpustes andmestiku keeleline varieeruvus määratu ning arvestada tuleb nii murdeerinevusi, poeetilise keele iseärasusi kui ka kirjanijate idiolekte (vt pikemalt nt Sarv jt 2024: 244). Ilmselt pole see aeg mägede taga (ja kindlasti mitte enam seitsme mäe ja mere taga), kui saab teha analüüsi, mis arvestab tekstis esinevaid murdesõnu ja sisu juba ladusalt.

Muinasjutuantoloogia algses tervikkogumis on 876 muinasjuttu (315 ime- muinasjuttu, 400 loomamuinasjuttu, 161 novellmuinasjuttu). Analüüsi tarbeks võtsin igast väljaandest 100 juttu ehk kokku 300 muinasjuttu: ime- ja loomamuinasjuttudest esimesed 100 algusosast kui tüübis kõige tavalisemad, novellmuinasjuttudest lõpuosa tekstid. See annab ülevaate muinasjuttude kolme olulise alaliigi esinduslikest tüüpidest. Seega piiritlesin analüüsi sarnaselt Proppiga, kes leidis, et „sada erisüželist muinasjuttu pakuvad materjali enam kui piisavalt” (Propp 2023 [1928]: 33).

Valimit ette valmistades on võetud analüüsiks ainult EMj tekstide põhiosa ehk nii-öelda puhas muinasjututekst, kuigi neis on mõnel puhul lisatud algusesse ja/või lõppu kirjanija kommentaare tausta kohta. Need on küll kõnekad jutuvestmise tausta või eeljutustajate kohta, aga ei kuulu muinasjutu süžeesse (kogumikus eristatud põhitekstist tühja vahereaga). Samuti jätsin välja ära üleskirjutaja (või jutustaja) kommentaarid teksti kohta ning mõnegi varasema jutu lõppu lisatud pikemad moraaliid.

Muinasjutus nagu eluski võib ilmnedagi eri liiki vägivalda: füüsilist, psühholoogilist, sotsiaalset. Kasutuses olnud võimalustega tundus raske saada tehisaru analüüsiga ligi psühholoogilisele vägivallale, mida muinasjutud üksjagu sisaldavad. Ka Jorgensen (2023: 38) kirjeldab „Tuhkatriinu” näitel, et kuigi võõrasema on muinasjutus selgelt peategelase vastane, on füüsilist vägivalda tekstides harva. Samuti jättis tekstirobot esmaanalüüsil märkimata ka üksjagu füüsilise vägivalda juhtumeid (nt mõnigi kord ei saanud surmaga seostuv sündmus vägivallamärget). Kõigi eri liiki vägivallategude puhul tundus analüüsis mõistlik keskenduda füüsiliselt vägivaldsele tegevusele, nimelt tegelase tapmisele, mille kohta eeldasin, et automaatne tekstianalüüs võiks selle leida suhteliselt kergesti. Tehtud katsed suurema tekstide hulgaga kinnitasid, et täpsemaid tulemusi toob ühe kindla jutu kui terviksüžee analüüs, ja nii sai tehtud iga jutu analüüs eraldi, lastes tehisaru juturobotil leida, milline on tegelase elu/surma staatus jutu käigus. Aga alati pole surm kergesti tõlgendatav, näiteks pole seda väljendatud mitte otsesõnu, vaid näiteks metafoori kaudu, siis võib sõnastus jääda ebamääraseks (nagu eelnenud näitetekstis „olnd need kolm venda kõik kadund, maha jäänd kolm veetikka”; EMj I:2: 120, nr 182). Seepärast lasin tehisarul tuvastada ka kõik vägivallajuhtumid, et seda vajadusel ülekontrolliks kasutada. Otsimisejuhendit ette valmistades suhtlesin masinaga eesti keeles ehk analüüsi alus oli see, mida võimaldas tehnoloogia areng kevadsuvel 2024. Kasutasin katsetamisversiooni eri keelemudelil põhinevaid tekstiroboteid – ChatGPT 4.0, Microsoft Copilot ja Gemini Advanced –, et vajadusel saaks hõlpsamalt ühe leitu abil üle täpsustada teise otsingut. Juhendist valmis testiperioodil eri versioone, mille põhjal sündisid lõplikud analüüsitulemused. Katsete tulemusel selgus, et tehisarupoolset tekstist arusaamist hõlbustab see, kui ta esmalt taasesitab lauseteks jaotatud teksti tervenisti ise ja seejärel teeb analüüsi. Juturoboti esitatud tulemused vaatasin jõudumööda üle (ennekõike lähtudes sündmuste kokkuvõttest, kuid osalt ka enese muinasjututeadmusest nii narratiivi üldise loogika kui ka kunagi toimetatud tekstide kohta), et vajadusel vägivalda ja surmajuhutuste märkimist täiendada.

Teiseks lasin tehisarul hinnata iga teksti vägivaldsuse osakaalu, kasutades vägivalla määramiseks tema enda esitatud definitsiooni.⁶ Paralleelidest filmimaailmas võib tuua näiteks uurimuse, milles püütakse filmide vägivaldset sisu leida stsenaariumides kasutatava keele põhjal (Martinez jt 2019).

Analüüsides kiiret ülevaatamist tundus hõlbustavat formaliseeritud süžeesstruktuuri nägemine: nii oli lisaks sündmuste väljatoomisele tehisarule antud kolmas ülesanne määratleda funktsioonid ja tegelasrollid Proppi mõistes. Kuigi Proppi mudel on välja töötatud imemuinasjuttude põhjal (ja ka selles muinasjuttude alaliigis kirjeldab see ennekõike kangelasmuinasjutte), oli huvitav jälgida, milliseid funktsioone ning tegelasrolle pakub tehisaru teistes muinasjutuliikides.

⁶ „[---] mis tahes füüsiline või psühholoogiline tegevus, mis põhjustab tegelasele kahju, valu või hirmu. See võib hõlmata füüsilisi rünnakuid, röövimisi, vangistusi, tapmisi ja muid agressiivseid tegusid. Vägivald võib olla suunatud tegelase enda ellujäämise tagamiseks, õigusemõistmise läbiviimiseks või loo kulminatsiooni saavutamiseks. Lisaks peetakse vägivaldseks ka selliseid tegevusi, mis ähvardavad või ohustavad tegelase elu ja heaolu.” (ChatGPT 4.0 definitsioon vägivalla olemusest muinasjututekstides.)

Tabel 1. ChatGPT 4.0 tehtud analüüs antoloogia esimesele muinasjutule „Too-toitu, Murra-maha, Purusta-raudad” (EMj I:1: 31–34, nr 1).

Tegelane	Roll	SR	VV	Sündmus	Tekst	LS	PF	sündmID
Isa	0	Svan	0	Isa sureb ja jätab kuus hobust.	1: Elas kord...	1	ÄRA (1)	EMJ1_001_01
Poiss	KANG	0	0	Isa jagab vara ja noorim poeg läheb õnne otsima.	2: Isa suri...	2	TEE (11)	EMJ1_001_02
Vanamees	KINK	0	0	Vanamees annab pojale koerad Too-toitu, Murra-maha ja Purusta-raudad.	4: Kohtas teel...	3	KIN (12)	EMJ1_001_03
Poiss	KANG	0	0	Poiss rändab koertega ja kohtab tõlda kuningatütrega.	7: Tõllaga...	3	JÄR (4)	EMJ1_001_04
Poiss	KANG	S!	vvfüüs	Poiss vabastab kuningatütret ja tapab koletise.	10: Poiss vabastas...	4	VTL (16)	EMJ1_001_05
Toapoiss	VALE	0	vvpsüh	Toapoiss ähvardab ja sunnib kuningatart valetama.	14: Kui töotad...	2	PAH (8)	EMJ1_001_06
Toapoiss	VALE	0	0	Toapoiss valetab ja saab tunnustuse päästjana.	16: Toapoiss valetab...	3	PAH (8)	EMJ1_001_07

Määratud tegelasrollid: **KANG** – **kangelane**, kes lahkub loos kodunt ja kelle teekonda ning otsinguid muinasjutt jälgib (Propp 2023 [1928]: 48, 90); **KINK** – **kinkija** (varustaja), kelle roll on anda kangelasele loos vajalik võluvahend (Propp 2023 [1928]: 49–59, 90); **VALE** – **valekangelane**, kes esineb reeturlikult antagonist võitja või otsitu leidjana, esitades alusetuid nõudmisi, ning kes lõpuks paljastatakse (Propp 2023 [1928]: 68, 70–71, 91).

Määratud Proppi funktsioonid (PF): **1. ÄRA** – **äraolek**: üks pereliige lahkub kodust (nt kauba-reisile, aga ka kangelase vanema(te) surm; Propp 2023 [1928]: 36); **4. JÄR** – **järeleuurimine**: antagonist uurib lähemalt, kus on nt väärisesemed (Propp 2023 [1928]: 38); **8. PAH** – antagonist sooritab **pahateo**, mis paneb muinasjutu tegevuse liikuma, nt keegi või miski röövitakse, tapetakse, nõiutakse või siis saab vigastada (Propp 2023 [1928]: 40–44); **11. TEE** – **teeleaatmine**: kangelane lahkub kodust midagi otsima või muudele seiklustele vastu (Propp 2023 [1928]: 48–49); **12. KIN** – **kinkija esimene funktsioon**, kangelane pannakse proovile, millega valmistatakse ette võluvahendi või abilise omandamist (Propp 2023 [1928]: 49–51); **16. VTL** – **võitlus**, kangelane ja antagonist astuvad otseselt võitlusse (Propp 2023 [1928]: 60).

Teatava indikaatori leidmiseks arvutasin vägivaldset surma sisaldavate lausete suhtarvu kogu muinasjutu lausete arvuga võrreldes. Tapmist puudutavate lausete osakaal kogu loo lausete arvust võiks olla selles suhtes sobiv võrdlemiseks, et kui episood on väheoluline, siis pöörab jutustaja või kirjanija sellele vähe tähelepanu, kui aga on eriline, siis räägitakse sellest pikemalt. Ka Axel Olrik (1992 [1921]) on suuliste lugude eepilistes seadustes rõhutanud keskendumist kõige olulisemale hetkele. Kui muidu on jutt suhteliselt napisõnaliselt esitatud, siis just nimelt sellele peasisituatsioonile keskendub jutustaja pikemalt.

Viimaseks eesmärgiks oli leida, millises muinasjuttude alaliigis kolmest vaadeldust esineb surmavat vägivalda kõige enam. Hüpotees oli, et selleks on loomamuinasjutud, kuna nende tegelaskond on inimesele kaugem ning näiliselt on loomadevahelist vägivalda lihtsam mitte tõsiselt võtta.

Kokkuvõttes oli mu eesmärk leida:

- 1) kui palju on muinasjuttude ülevaateantoloogia põhjal imemuinasjuttudes, loomamuinasjuttudes ja novellmuinasjuttudes keskmiselt surmasid ning kui paljud neist on vägivaldsed;
- 2) kas kolme muinasjutuliigi vahel on erinevusi;
- 3) mis on surma põhjus: kas see on karistuseks või mingi hüve saavutamiseks;
- 4) milline Proppi tegelasroll toimib surmade põhjustajana.

Tegin arvukalt katseid, milline analüüs on tulemuste leidmiseks parim. Lasin tehisarul genereerida tabeli, mille struktuur koos ülesandega kujunes eri katsetuste tulemusena järgmiseks:

- Tegelane: tegelase nimi (või nimed), kes on selles sündmuses kõige aktiivsem (kui tegutsevad koos, võib olla märgitud mitu tegelast);
- Roll: tegelasroll, kasutades lühendit, või väärtus 0;
- SR: tegelase suremine või väärtus 0;
- VV: vägivalda esinemine koos alaliigiga või väärtus 0;
- Sündmus: sündmuse kompaktne kirjeldus;
- Tekst: vastava sündmuse esimese lause järjenumbr ja kaks esimest sõna;
- LS: sündmuse lausete arv;
- PF: Proppi funktsioon (lühend) või väärtus 0;
- sündmID: sündmuse tähis (ID).

Eraldasin surmadest n-ö loomulikud surmad (vt tabelit 1, sündmID EMJ1_001_01) ning tegin statistilise ülevaate vägivaldsete surmade kohta.

Analüüsi tulemused

Kui algne lootus oli, et saan kiire ja tervikliku ülevaate kõigi avaldatud EMj köidete juttudest, siis tegelikkuses läks ülevaatamine oluliselt vaevalisemalt – seepärast piirdusingi saja jutuga igast muinasjutuliigist. Kuigi tekstirobot võimaldab kiiresti töödelda suuri teksti- ja andmemassiive, ei saa loota, et tehisarutalle antud ülesandeid täidab kohe nii, nagu inimene seda ootab. Muinasjututekstide esmasel analüüsil tegi tehisarutavigu (nt üks lause võis olla mitmes sündmuses või üldse hõlmamata, analüüs ei alanud teksti alguslausest) ning tehisarule esitatud juhised ehk viibad vajadid õige tulemuse saamiseks kohendamist ning esitatud soovid kordamist. Tekstiroboti tulemuste valideerimiseks üha uute viibaversioonidega tuli ka tekste korduvalt lugeda ja kokkuvõttes osutus tegevus üsna ajamahukaks. Paljudel puhkudel täiendasin

tekstiroboti algset analüüsi ja lasin nii saadud andmetega tulemust täiendada, et siis uuesti üle vaadata ja uuesti parandada. Muu hulgas tuli sageli kärpida tekstiroboti innukust Proppi tegelasrollide määramisel. Kuigi olin juhendis andnud tehisarule samaväärse võimaluse jätta Proppi funktsioon või tegelasroll määramata, siis kipus tekstirobot seda pigem siiski tegema: neid määrati sageli igale sündmusele, isegi kui sündmus ei vastanud ühele Proppi funktsioonile, näiteks sündmused, mis olid pigem loo taustateave või kokkuvõte.

Osa surmajuhtumeid oli tekstirobot seostanud vale sündmusega või märkinud mitu korda seoses eri sündmustega. Vaatasin üle kõik tehisaru tuvastatud surmajuhtumid ja kontrollisin pisteliselt osas tekstides võimalike vägivaldsete lisasurmade esinemist. Päris pikaldasel ülevaatamisel oli vahepeal tunne, et tekstiroboti kasutamise asemel olnuks tõhusam otsida tekstist surma või surmamisega seotud sõnu või sõnaosi ja seejärel tulemusi täpsustada. Või siis tulnuks traditsiooniliselt tekstid läbi lugeda ja surma- ning vägivaldajuhtumid ära märkida, kuna ei saa olla kindel, mil määral tekstiroboti tehtud vead pistelise ülevaatamise käigus leitu põhjal parandatud said. Siiski saab vahendada esmaseid vaatlustulemusi ning vägivalda- ja surmajuhtumite suurusjärke eri muinasjutuliikides.

Esitatud andmed ei hõlma iga üksiksurma, vaid nii-öelda surmasündmusi – tekstiroboti eraldatud vägivaldse surma sündmusi, milles võidi tappa korraga ka mitu tegelast või suurem hulk tegelasi. Püüdsin arvestada vaid surmi, kus hukkub vägivaldselt muinasjutu antropomorfiseeritud tegelane. Selle määramine võib olla probleemne: ilmselt on hanel antropomorfsed, kui loomamuinasjutu rebane on hanekarjas (vrd EMj II: nr 46, Põlva khk, 1893). Kokku esines 300 jutus 268 vägivaldset surmasündmust. Kõige rohkem oli surmasündmusi imemuinasjuttudes (133), sellest peaaegu poole vähem loomamuinasjuttudes (79) ja pisut veel vähem novellmuinasjuttudes (56).⁷ Kuigi võrreldavuse huvides lasin tekstirobotil määratleda konkreetset surmatute arve ka määramata surmade puhul, nagu näiteks juhul, kus kangelane peksab põrgulinna inimesi „surnuks kui sääska” (EMj I:1, nr 48, Haljala khk, 1893) – siis mõistetavalt on tulemused sellistel puhkudel üpris meelevaldsed. Muinasjutus esinevad arvud on sageli vormellikud, nagu kurja isa pahaaimamatult tapetud 12 tütar (EMj I:1: nr 52, Saarde khk, 1889). Imemuinasjutus on sageli mitu surmasündmust (surmajuhtumite arv nendes võib olla erinev), loomamuinasjutus on surmasündmuste arv sageli väiksem surmade koguarvust, novellmuinasjuttudes lähedane surmade koguarvuga. Valimi imemuinasjuttudes esines vägivaldseid surmajuhtumeid seitsmes tekstis kümnest, nii looma- kui ka novellmuinasjuttudes pisut enam kui neljas tekstis kümnest. Vägivaldsete surmade osakaalu järgi kõigist surmadest olid kõige vägivaldsemad loomamuinasjutud, kus kõik surmad olid vägivaldsed (erinevalt imemuinasjuttudest ei sure ükski tegelane jutu algul vanadusse).

⁷ Kui siiski püüda hinnanguliselt määratleda tapetud muinasjututegelaste arvu, siis kõige rohkearvulisemalt oli neid imemuinasjuttudes, järgnesid novellmuinasjutud ning viimaks loomamuinasjutud, kus sarnaselt teistele muinasjutuliikidele on hulgakaupa tapmine pigem erandlik. Siiski on ka loomamuinasjuttude seas väga surmarohkeid lugusid, mõnes loos surevad suisa kõik tegelased (nt EMj II: 89–90, nr 30, Haljala khk, 1937).

Imemuinasjuttudes oli vägivaldseid surmi umbes kaheksal juhul kümnest, novellmuinasjuttudes pisut enam.

Vaatlesin, kui pikalt eri muinasjutuliikides surmadest räägitakse. Tuleb arvestada, et teksti pikkus sõltub osalt liigist: valimi imemuinasjutud olid kõige pikemad (keskmiselt 58 lauset), loomamuinasjutud lausete arvult pea poole lühemad (23 lauset) ja novellmuinasjutud nende kahe vahel (34 lauset). Surmadele pühendatud sündmuste osa moodustas üldiselt kümnendiku muinasjuttude tekstist: loomamuinasjutud pühendavad keskmiselt pisut suurema osa oma lausete arvust vägivaldsete surmasündmuste kirjeldamisele (ligi 13%), mõnevõrra väiksem on see imemuinasjuttudes ja novellmuinasjuttudes (8–9%).

Analüüsidest tekstiroboti määratud vägivaldsete surmade puhul Proppi funktsioone imemuinasjuttudes, selgus eelduspäraselt, et kõige sagemini kuuluvad surmad PF-i 30, „Karistamine”, ligikaudu kolmandikul juhtudel kõikidest valimi imemuinasjuttude vägivaldsetest surmadest – ennekõike karistati antagonistile või valekangelast. Imemuinasjuttudes järgnesid PF 8, „Pahategu” ja PF 18, „Võit”. Kuna tekstirobot määras funktsioone katseliselt ka teistes jutuliikides, siis ilmnes, et loomamuinasjuttudes kuulub vägivaldne surm valdavalt, rohkem kui pooltel juhtudest PF-i 8, „Pahategu”. See kinnitab oletust, et loomamuinasjutud keskenduvad moraalsele tulemusele märksa vähem kui imemuinasjutud. Üldiselt võib mööndustega tõdeda, et imemuinasjuttudes kehtib võrdsuse põhimõte: vägivaldne surm esineb üldjuhul vastusurmana, karistusena antagonistile või valekangelasele.

Kokkuvõtteks

Analüüsil tekkinud probleemid näitasid, et kuigi tekstirobot on võimas teksti-analüüsi tööriist, vajab selle töö säärase teema ja tekstikogumi käsitlemisel veel märkimisväärset inimlikku kontrolli ja täiendamist. Muidugi on selline struktuuri ja üksikelementide nõrutamine teadlase närimine ning tegelik muinasjutu lumm leidub ikkagi igas räägitavas või loetavas loos kui tervikus. Iga jutuvestja, looja teeb oma teksti ja seal leiduvate elementidega, mida parimaks peab, iga jutt on omaette terviklik maailm. Suure hulgana koos võib muinasjutukogum mõjuda teistmoodi kui arvatud. Statistiline analüüs juhib muinasjuttude avaldamisel põhimõtteliste küsimusteni: kas muinasjututekstides esineva vägivalda esitamine muutmata kujul ei mõju mitte vägivalda õhutavalt, kas tooruste või ebaeetilise käitumise avaldamine poeetilises kuues ei lähe tänapäeva moraalse vastuollu?

Erinevalt keelekogumikest, milles kõige registreerimine on eelduspärane, võib vägivaldsete lugude kättesaadavaks tegemine kultuuriväärtusena mõjuda probleemsest. Senised katsed muinasjuttude andmebaasi veebis avaldada on pärast esimese prototüübi valmimist (vt Järv 2016) jäänud edasise Eesti Kirjandusmuuseumi ühtse hüperandmebaasi valmimise ootele. Folklorist loodab, et muinasjuttude andmebaasi kõigile kättesaadavaks tegemise puhul ei ole tekstide sisuline kärpimine teaduslikult otstarbekas. Tõsisem on väljaannete küsimus: kas ja kuidas neid „vägivaldseid” muinasjutte laste jaoks avaldada? Oma analüüsi tehes kinnitas Alcantud

Díaz (2010: 185; 2011: 27) korduvalt, et ta ei sea kahtluse alla Grimmide kogumiku kunstiväärtust, vaid soovib need lood ümber klassifitseerida ehk küsimustada, kas lood sobivad lastele lugemiseks. Kui Grimmide „Laste- ja kodujutud” olid algul mõeldud akadeemilisele lugejaskonnale ja jõudsid ajapikku teadlase lugemislaualt lapspublikuni, siis tänapäeval on muinasjutud valdavalt laste žanr.

Viimasel ajal on üha enam hakatud muinasjuttude arhiivitekste suunama tagasi üksiti või isegi ennekõike täiskasvanute lugemislauale, nagu kogumikes „Taevalane pulm” (2006), „Päevaseiskaja” (2009), „Metsavaimu heategu” (2016) või „Sõsara sõrmeluud” (2018) – ning neis võib vägivald vägagi esile tulla. Kui Merili Metsvahi (2018: 223) nendibki raamatu „Sõsara sõrmeluud” saatesõnas süngetooniliselt, et vägivald „ei kao kunagi, sest ühiskond ei tundu hakkama saavat ilma võimusuheteta”, siis tuleb tõdeda, et muinasjutt ongi olnud üks viis nende võimusuhetete olemust esile tuua ja mõtestada ning loota paremale tulevikule. Endisaegse vägivalda ilminguid võib näha jõuliselt esitatuna näiteks seiklus- ja märulifilmides. Tänapäeval ei tajuta läänemaailmas üldiselt filmivägivalda millegi erilisena või siis vähemalt talutakse seda enamasti vaikides, seades soovituslikke vanusepiiranguid vägivaldsete linateoste vaatamisele. Ka sel puhul ongi vägivald žanri poeetika osa. Samas võib just muinasjutufilmide vägivald olla lapse väärtushinnangute kujunemisele suure mõjuga (vrd Zipes 1991 [1983]), kindlasti palju suuremaga kui trükiteosed. Muide, vägivalda kujutamine muutubki varasemast probleemsemaks, kui tõlkida suulise (või kirjaliku) muinasjutu vägivalda visuaalsesse keelde: see võib muuta vägivaldaepisoodid eksplitsiitselt jõhkraks. Kui film tahab vägivalda kujutada, peab ta muinasjuttudest eemalduma (Röhrich 1991 [1956]: 140). Realistliku meediumina muudab film muinasjutu sisu konkreetseks, nii on nenditud tekstiga võrreldes vägivalda osakaalu ja mõju suurenemist näiteks XVII sajandist pärineva Euroopa vanima muinasjutukogumiku, Giambattista Basile koostatud „Pentamerone” (alapealkirjaga „Lo cunto de li cunti”) ainetel tehtud filmiversioonis „Il racconto dei racconti” (2015, Eesti kinodes „Lugude lugu”) (Mazzoni 2017: 177–180).

Nüüdseks lastefolkloori jõudnud lugudega peab tegelema teisiti, kui varem arvatud. Arusaam sellest, kas vägivald muinasjutus on õigustatud või mitte, on ajas muutunud. Tänapäeva lastemuinasjuttudes ei tööta kindlasti enam strateegia, mis esitaks tegelast härjapõlvase kui eelduspäraselt halva tegelasena, et tema hävitamine oleks õigustatud. Kui muinasjutukaanoni kujunemise algusaegadel kasutasid Grimmid narratiivset vägivalda, õigustamaks laste distsiplineerimist ja sotsialiseerimist, siis püüavad lapsed oma muinasjuttudes, mida tänapäeval lastakse neil kirjutada, „hoolikalt vältida kättemaksuvägivalda ja luua õnnelikke lõppe kõigi tegelaste jaoks”, on sedastanud Tatar (1998: 71–72). Sama tendentsi olen saanud kogeda, lugedes mitmeid aastaid žüriis muinasjutte, mida Eesti lapsed kirjutavad Sten Roosi muinasjutuvõistlusele, kus vanematele rahvamuinasjuttudele tunnuslikku tapmist või hukkamist üldiselt ei leia. Varem tundus kehtivat lihtne põhimõte: teed mingid tegelased mitteinimesteks ning nii on kerge neid vajadusel karistuseks tappa. Tänapäeva ühiskonnas võib aga eeldada, et kõik tegelased väärivad tähelepanu ja halvast võiks jagu saada heaga.

Kui muidu tundusid muinasjutu vägivald ja kohatine koledus kuskil kaugel olevat, siis ehmatavalt lähedaseks said muinasjuttudes kohatud vägivaldsed pildid 2022. aasta veebruarist alates. Senine tunne oli, et muinasjutuvägivald on võetav iselaadse poeetikana ja muinasjutusurmad ühes nendega on midagi kauget ja võõrast, et kõik need vägivaldaleemendid on tarvilikud muinasjutu sõnumi edasiandmiseks, mida tuleb võtta kujundite keeles. Ometi lugedes-kuuldes uudiseid, sain korraga koleda *déjà vu* tunde osaliseks: järsku tundus, et üksjagu muinasjutumaailmas kohatud vägivald kirjeldusi kõlab kui bukvaalne tekst, päris paralleelid käimas-olevast sõjast. Oleme aastakümneid olnud harjunud vägivaldlatu ühiskonnaga ja korraga oli tapluste maailm kodulävel. Midagi Hollywoodi hoogsatest, kõrge *body count*'i ehk hukkunud tegelaste määraga filmidest või verd täis muinasjuttudest oli saanud justkui elu osaks.

Narratiivi edastamisel on oma strateegia ja nii ei ole jutustajal sageli vahet, kui kirjeldatakse, kas hukka sai kolm või kolmkümmend. Ju see on ka põhjus, miks võib kiretult uuendatud langenute arvude ridu lugedes unuda, et iga summasse liidetud surmajuhtumi taga on koletu traagika, ootamatult lõppenud lugu. Kuid muinasjutt on ikka andnud lootust ja nii ei olegi etemat usust, et muinasjuttudeki vahendatav aitaks kaasa paremale tulevikule, et võimalikult palju vägivaldseid surmi jääks vaid vanadesse muinasjuttudesse.

Artikli valmimist on toetanud „Eesti juured: rahvastiku ja kultuuri kujunemise transdistsiplinaarsete uuringute tippkeskus” (TK215) ning Haridus- ja Teadusministeeriumi projekt „Eesti kultuuri arengumustrid” (EKKD-III2). Täna tänuväärsete kommentaaride ja tagasiside eest Mairi Kaasikut, Kärr Toomeos-Orglaant, Silja Truusi ja Mari Väinat, artikli anonüümset retsensenti ning viimaks, kuid mitte vähemtähtsana Keele ja Kirjanduse kannatlikke toimetajaid koos erinumbri koostajaga.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)

- E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu
- H – Jakob Hurda käsikirjakogu
- ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjakogu
- RKM, Mgn. II – Riikliku Kirjandusmuuseumi mangetlintide helikogu
- ÖES – Õpetatud Eesti Seltsi rahvaluulekogu

VEEBIVARAD

ChatGPT 4.0. <https://openai.com/chatgpt>

Gemini Advanced. <https://gemini.google.com/>

Microsoft Copilot. Versioon GPT-4. <https://copilot.microsoft.com/>

KIRJANDUS

- Aisopose valmid 2005.** Tlk Kaarina Rein, Janika Päll, komment K. Rein, toim J. Päll. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Alcantud Díaz, María 2010.** Violence in the Brothers Grimm's fairy tales: a corpus-based approach. – *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, nr 23, lk 173–185.
<http://hdl.handle.net/10045/17430>
- Alcantud Díaz, María 2011.** A Corpus Linguistics and Critical Discourse Analysis of Violence in the Brothers Grimm's Fairy Tales Collection. PhD Thesis. Valencia: Universitat de València. ProQuest Dissertations & Theses: U607589.
- Alvi, Moomal Afzal; Azher, Musarrat; Rehman, Fatima; Mumtaz, Sana 2021.** „Kill the seven daughters of your first wife, and put some of their blood on my forehead”: Power and violence in the collection of Indian fairytales. – *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology*, kd 18, nr 17, lk 155–169.
- Annist, August 1966.** Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Annist, August 2005.** Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg”. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ATU** = Hans-Jörg Uther, The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. I kd: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction. (FF Communications 284.) II kd: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales. (FF Communications 285.) Part III: Appendices. (FF Communications 286.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004.
- Bettelheim, Bruno 2007 [1975].** Muinasjuttude võlujõud. Muinasjuttude tähtsus ja tähendus. Tlk Mall Tamm. Tartu: Atlex.
- Biro, Val 2010.** Grimm'i muinasjutud. Ümber jutustanud ja illustreerinud V. Biro. Tlk Matti Piirimaa. Tallinn: Sinisukk.
- Dillon Craig, Jade 2024.** Teaching „Little Red Riding Hood” through a feminist lens. – *Fairy Tales in the College Classroom: Essays to Spark Lesson Plan Ideas Across the Curriculum*. Toim Heather Powers. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, lk 127–143.
- EMj I:1** = Eesti muinasjutud. Kd I:1. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares estonicae I:1.) Koost, toim Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan, toim Inge Annom. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009.
- EMj I:2** = Eesti muinasjutud. Kd I:2. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares estonicae I:2.) Koost, toim Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2014.
- EMj II** = Eesti muinasjutud. Kd II. Loomamuinasjutud. (Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares estonicae II.) Koost, toim Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2020.
- EMj III** = Eesti muinasjutud. Kd III. Novellmuinasjutud. (Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares estonicae III.) Koost, toim Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2024.

- EREJ 1967 [1866]** = Eesti rahva ennemuistsed jutud. Rahva suust korjanud ja üles kirjutanud F. R. Kreutzwald. Tekstikriitiline, täiendatud väljaanne. Eritoiim August Annist. Tallinn: Eesti Raamat.
- Finlayson, Mark Alan 2016.** Inferring Propp's functions from semantically annotated text. – *Journal of American Folklore*, kd 129, nr 511, lk 55–77.
<https://doi.org/10.5406/jamerfolk.129.511.0055>
- GMJ I** = Jakob ja Wilhelm Grimm, Muinasjutte. Tlk Laine Ronk, Silvia Tui. Tallinn: Odamees, 1993.
- GMJ II** = Jakob ja Wilhelm Grimm, Muinasjutte. II kd. Tlk R. Relde. Tallinn: Odamees, 1994.
- GMJ III** = Jakob ja Wilhelm Grimm, Muinasjutte. III kd. Tlk R. Relde. Tallinn: Odamees, 1997.
- Grimm, Jakob; Grimm, Wilhelm 2008.** Muinasjutte. Tlk Krista Räni. Tallinn: Varrak.
- Head Eesti muinasjutud 2014** = Head Eesti muinasjutud. 50 muinasjuttu. [Kaardid.] Koost ja kohandanud Risto Järv, Inge Annom, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan, Reeli Reinaus. [Tartu:] Loovhoog.
- Holbek, Bengt 1987.** Interpretation of Fairy Tales. Danish Folklore in a European Perspective. (FF Communications 239.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Jason, Heda 1977.** Ethnopoetry: Form, Content, Function. (Forum Theologiae Linguisticae 11.) Bonn: Linguistica Biblica.
- Jorgensen, Jeana 2014.** Quantifying the Grimm corpus: Transgressive and transformative bodies in the Grimms' fairy tales. – *Marvels & Tales*, kd 28, nr 1, lk 127–141.
<https://doi.org/10.13110/marvelstales.28.1.0127>
- Jorgensen, Jeana 2023.** Cinderella's body: A quantitative approach to gender, embodiment, and folktale plots. – *Fabula*, kd 64, nr 1–2, lk 31–43.
<https://doi.org/10.1515/fabula-2023-0003>
- Järv, Risto 1998.** Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest „Lohetapja” (AT 300) põhjal. – *Lohetapja*. (Pro Folkloristica VI.) Toim Mall Hiimäe, Janika Oras, Kadri Tamm. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 52–69.
<https://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/NT/profo6/Jarv.htm>
- Järv, Risto 2009.** Eesti imemuinasjuttude antoloogia loomise lugu. – *Eesti muinasjutud*. Kd I:1. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares estonicae I:1.) Koost, toim R. Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 13–24.
- Järv, Risto 2016.** The singing wolf meets his kin abroad: Web-based databases of the Estonian Folklore Archives. – *Estudis de Literatura Oral Popular. Studies in Oral Folk Literature*, nr 5, lk 29–44. <https://doi.org/10.17345/elop201629-44>
- Järv, Risto 2020.** Tegelasvõrgustikud kahes raamatus Reinuvader Rebasest. – *Methis. Studia humaniora Estonica*, nr 26, lk 161–189.
<https://doi.org/10.7592/methis.v21i26.16915>
- Kalinke, Heinke 2007.** Schlag, schlagen. – *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. 12. kd. Schinden–Sublimierung. Toim Rolf Wilhelm Brednich, Hermann Bausinger, Wolfgang Brückner, Daniel Drascek, Helge Gerndt, Ines Köhler-Zülch, Lutz Röhrich, Klaus Roth. Berlin–New York: Walter de Gruyter, vg 22–28. <https://doi.org/10.1515/emo.12.007>

- KHM I** = Kinder- und Haus-Märchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm. I kd. Berlin: Realschulbuchhandlung, 1812.
- KHM II** = Kinder- und Haus-Märchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm. II kd. Berlin: Realschulbuchhandlung, 1815.
- Kippar, Pille 1997**. Loomad, linnud, putukad. Eesti loomamuinasjutte. Tallinn: Varrak.
<https://www.folklore.ee/pubte/muina/loomad/>
- KPTK I** = Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega. I kd. Peatoim Paul Ariste, tegevtoim August Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961.
- KPTK II** = Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega. II kd. Peatoim Paul Ariste, tegevtoim August Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963.
- Kunder, Juhan 2007 [1885]**. Eesti muinasjutud. Kommenteeritud väljaanne. Toim, komment Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Tartu Ülikool.
<https://www.folklore.ee/UTfolk/mj/kunder/>
- Laak, Marin 2020**. Kirjanduslikud digikeskkonnad keeleressursside baasina: mõjukriitika juhtumiuuring päringusüsteemis KORP. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 26, lk 190–216. <https://doi.org/10.7592/methis.v21i26.16916>
- Lüthi, Max 1987**. *The Fairytale as Art Form and Portrait of Man*. Bloomington: Indiana University Press.
- Maailma kõige ilusam 2018** = Maailma kõige ilusam naine. Lumivalgukeste lood. (Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast 10.) Koost, toim, komment Urmas Sutrop. Tallinn–Tartu: EKSA, EKM Teaduskirjastus.
- Martinez, Victor R.; Somandepalli, Krishna; Singla, Karan; Ramakrishna, Anil; Uhls, Yalda T.; Narayanan, Shrikanth 2019**. Violence rating prediction from movie scripts. – *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, kd 33, nr 1, lk 671–678.
<https://doi.org/10.1609/aaai.v33i01.3301671>
- Mazzoni, Cristina 2017**. Violence in fairy tales: Basile's *Lo cunto de li cunti* and Garrone's *Il racconto dei racconti*. – *Annali d'Italianistica*, kd 35, lk 177–192.
- Metsavaimu heategu 2016** = Metsavaimu heategu. Sada eesti muinasjuttu metsast ja meist. Välja valinud ja ümber pannud Risto Järv. Tallinn: Varrak.
- Metsvahi, Merili 2018**. Saatesõna. – Sõsara sõrmeluud. Naised eesti muinasjuttudes. Koost, ümber jutustanud M. Metsvahi, toim Riste Uuesoo, Merit Kask. Tallinn: Hunt, lk 220–223.
- Olrik, Axel 1992 [1921]**. *Principles for Oral Narrative Research*. (Folklore Studies in Translation.) Tlk Kirsten Wolf, Jody Jensen. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
- Peterson-Särgava, Ernst 2019 [1911]**. Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest. Toim Risto Järv. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Propp, Vladimir 2023 [1928]**. Imemuinasjutu morfoloogia. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Madis Arukask. Tartu: Ilmamaa.
- Päevaseiskaja 2009** = Päevaseiskaja. The Man Who Made The Sun Stand Still. Muinasjutte Setumaalt ja mujalt Lõuna-Eestist. South-Estonian Fairy Tales. Koost, ümber jutustanud Kristiina Ehin, tlk Ilmar Lehtpere. [Tallinn:] Huma.

- Röhrich, Lutz 1991 [1956].** Folktales and Reality. Tlk Peter Tokofsky. Bloomington: Indiana University Press.
- Sarv, Mari 2019.** Teadlase moraalsed valikud kultuurimälu loomisel. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 673–681. <https://doi.org/10.54013/kk742a7>
- Sarv, Mari; Kallio, Kati; Janicki, Maciej 2024.** Arvutuslikke vaateid läänemeresoome regilaulude varieeruvusele. „Harja otsimine” ja „Möök merest”. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 238–259. <https://doi.org/10.54013/kk795a2>
- Shojaei Kawan, Christine 2010.** Tötungsversuche. – Enzyklopädie des Märchens. Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. 13. kd. Suchen–Verführung. Toim Rolf Wilhelm Brednich, Heidrun Alzheimer, Hermann Bausinger, Wolfgang Brückner, Daniel Drascek, Helge Gerndt, Ines Köhler-Zülch, Klaus Roth, Hans-Jörg Uther. Berlin: De Gruyter, vg 829–834. <https://doi.org/10.1515/emo.13.190>
- SLM 1987** = Kristi Salve, Vaike Sarv, Setu lauludega muinasjutud. Toim Ingrid Rüütel. (Ars Musicae Popularis [5].) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Stark, Eija 2021.** Vernacular economics and stories of fights: Finnish folktales through the lens of the civilization process. – ARV: Nordic Yearbook of Folklore, kd 77, lk 84–104.
- Sösara sõrmeluud 2018** = Sösara sõrmeluud. Naised eesti muinasjuttudes. Koost, ümber jutustanud Merili Metsvahi, toim Riste Uuesoo, Merit Kask. Tallinn: Hunt.
- Zipse, Jack 1991 [1983].** Fairy Tales and the Art of Subversion. The Classical Genre for Children and the Process of Civilization. New York: Routledge.
- Taevane pulm 2006** = Taevane pulm. Eesti rahvajutud. Koost Piret Päär, Anne Törnpu, toim Risto Järv, P. Päär, A. Törnpu. Tallinn: Tiritamm.
- Tangherlini, Timothy 2016.** Big Folklore. A special issue on computational folkloristics. – Journal of American Folklore, kd 129, nr 511, lk 5–13. <https://doi.org/10.5406/jamerfolk.129.511.0005>
- Tatar, Maria 1987.** The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales. Princeton: Princeton University Press.
- Tatar, Maria 1992.** Off with Their Heads! Fairy Tales and the Culture of Childhood. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv10vm2kr>
- Tatar, Maria 1998.** „Violent delights” in children's literature. – Why We Watch: The Attractions of Violent Entertainment. Toim Jeffrey H. Goldstein. New York: Oxford University Press, lk 69–87. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195118209.003.0005>
- Toomeos-Orglaan, Kärri 2008.** Eesti jutupärimuse ja trükiste vastasmõjust imemuinasjuttudes. Magistritöö. Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://hdl.handle.net/10062/6710>
- Valgõ härg 2009** = Valgõ härg. Kats tosinat seto jutust (ja üts viil liisna). Valge härg. Kaks tosinat setu muinasjuttu (ja üks veel pealekauba). Koost Risto Järv, toim Paul Hagu, R. Järv. Tartu: Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut.
- Willmann, Friedrich Wilhelm 1782.** Juttud ja Teggud, kui ka Monningad Öppetussed mis maiapiddamisse pärrast tarwis lähtwad. Eestima-rahvale heaks on ülespannud, Reedik Willem Willmann, Öppetaja Karja Kirriko peäle, Saaremaale. Tallinn: Lindworsse. <http://hdl.handle.net/10062/3654>

Risto Järv (sünd 1971), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja; Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule kaasprofessor (Vanemuise 42, 51003 Tartu), risto.jarv@folklore.ee

Violent death in folktales

Keywords: folkloristics, folktales, violence, AI-powered analysis

Folktales are often rife with scenes of bloodshed and violence, even cruelty. Such violence frequently serves a narrative purpose, propelling the plot, facilitating character development, and delivering poetic justice. This article delves into the historical context of violence in folktales, analysing its portrayal across different folktale types. It pays particular attention to how the Grimm Brothers' fairy tale collection has influenced folktales and authors of Estonian fairy tale collections (Friedrich Reinhold Kreutzwald, Juhan Kunder). The Brothers Grimm notably used violence as a pedagogical tool in their stories. Violence depicted in folktales can unexpectedly resonate with real-world events, prompting a re-evaluation of how we engage with and interpret these traditional narratives. Modern adaptations often tone down or omit violent elements, reflecting a shift in societal values. This underscores the enduring power of folktales to mirror and grapple with the complexities of human experience, including its darker aspects like violence and conflict.

The analysis encompasses 300 texts from the academic anthology series of Estonian folktales published as part of the *Monumenta Estoniae antiquae* series. The sample included 100 tales from each published volume of the academic edition: fairy tales (tales of magic), animal tales, and realistic tales (*Novelle*). AI-powered analysis using chatbots has been utilized to help identify characters, their roles, violence, and instances of death within the folktales. Texts recorded in Estonian dialects pose a challenge – some are translated into standard Estonian, while others are accompanied by word explanations –, as does the poetic expression characteristic of folktales. Among all the events identified in the analyzed texts, the proportion of violent deaths is highest in animal tales. The functions of fairy tales, as outlined by Vladimir Propp, are also considered: in fairy tales, the highest number of violent deaths occurs (as expected) in Propp's function no. 30, *Punishment*. This may suggest that fairy tales strongly emphasize the importance of maintaining a moral order.

Risto Järv (b. 1971), PhD, Estonian Literary Museum, Head of the Estonian Folklore Archives; University of Tartu, Associate Professor of Estonian and Comparative Folklore (Vanemuise 42, 51003 Tartu), risto.jarv@folklore.ee